

4 Nárys dějin charitní služby chudým a trpícím – Historické inspirace sociální práce

Jakub Doležel

Následující stránky mají vzhledem k rozsahu látky povahu nárysu, kde podle osnovy jednotlivých historických epoch budou představeny pouze vybrané linie vývoje charitní služby chudým a trpícím.

4.1 Starověk: Biskup a církevní obec jako hlavní aktéři charity

Tento úsek dějin začíná vytvářením církevních komunit apoštoly nejprve v Jeruzalémě a poté v okolním řecko-římském prostředí, jeho konec je spojován se zánikem západořímského císařství (r. 476), s pokřesťanštěním Franků (král Chlodvik pokřtěn r. 496), případně s nástupem benediktinského mnišství (Benedikt z Nursie † 543).

4.1.1 Období apoštolských obcí

Pro první křesťany platilo pravidlo, že spolehlivým měřítkem následování Ježíše Nazaretského je pouze ta víra, která se „uplatňuje láskou“ (Gal 5,6). Spojení víry a lásky (caritas), která má mít povahu bezvýhradné služby (diakonia), chránilo první církevní obce před dvěma riziky: uzavřít duchovní život pouze do rozměru víry, ignorovat její prosociální důsledky a stát se esoterickým společenstvím na jedné straně nebo odhlížet od pramenů a přesahů praktické služby bližním v nouzi a stát se pouhou „agenturou sociálních služeb“ na straně druhé. Jaké doklady o podobě charitně-diaconické praxe (pojmy „caritas“ – láska a „diakonia“ – služba vystihují vnitřní povahu sociální služby církve natolik, že tyto církevní aktivity můžeme souborně označit za „charitně-diaconické“ nebo zkrátka „charitní diakonii“ – Pompey) nám tedy novozákonní spisy poskytují?

1. Skutky apoštolské (4,32–37) vyprávějí o **společenství majetku** jeruzalémské církevní obce. Je zde vykreslen obraz lidského soužití, neseného ideou přicházejícího Božího království a odstraňujícího sociální rozdíly neslučitelné s takovou představou. Osobní majetek nebyl překážkou příslušnosti k obci, ovšem pod podmínkou, že bude sdílen ku prospěchu chudých. Důvodem tohoto „sociálního vyrovnání“ bylo konání společných hostin, které byly pokračováním Ježíšovy poslední večeře (srov. Sk 2,46). Ještě na konci 3. století píše Lactantius († 325): „Mezi námi ne-

jsou ani otroci ani otrokáři. Nedáváme mezi námi prostor pro žádné rozdíly a nazýváme se bratry, protože se všichni považujeme za sobě rovné.“ Víme však, že se uskutečňování tak vznešeného ideálu nikdy neobešlo bez problémů, což dokládá např. Pavlův První list do Korintu: v korintské církevní obci někteří bohatí členové zřejmě nepochopili, co znamená „společenství večeře Páně“. Při připomínce Ježíšovy oběti sebedarující lásky mysleli jen na sebe a chudé sestry a bratry nechávali odejít s prázdnou (11,17–34).

2. Jiný text Skutků apoštolských (6,1–6) nás informuje, že v jeruzalémské obci byla velmi záhy, v důsledku vzniklých sociálních problémů, ustavena skupina sedmi mužů, pověřených službou (diakonia) „při stolech“, tedy jakéhosi sociálního zabezpečení chudých členů obce. Z této první skupiny vyrostl **úřad diakonátu** (jáhenství), dodnes přítomný v katolické i pravoslavné církvi, který můžeme považovat za první krok vytváření úřední struktury sociální služby církevních obcí. Zajímavé je všimnout si „kvalifikačních kritérií“ pro výběr těchto prvních křesťanských „sociálních pracovníků“. Stojí zde, že „jsou plni Ducha a moudrosti“. Jinými slovy, vědí, odkud čerpat energii a fantazii, sílu a nápady k řešení sociálních problémů. Sv. Pavel uvádí pravidla jejich služby v Prvním listě Timoteovi hned vedle popisu služby biskupů (3,8–13). Uvedené texty jsou jistě dokladem toho, jak důležitou roli přikládala první křesťanská obec sociálním aktivitám ve prospěch slabých a chudých. Nabízí se ale také kritická otázka, zdali tento historicky nezbytný organizační krok neotevřel dveře pozdějšímu vytváření určité dvojkolejnosti církevního života, kde se hlasatelská a liturgická služba (apoštolové) začala pomalu oddělovat od služby charitně diaconické (diakoni).
3. Na diakonátu se už v ranné fázi podílely i ženy – **diakonky**. Doloženy je máme v závěru Listu Římanům (16,1) a v Prvním listě Timoteovi, kde sv. Pavel vymezuje jejich profil (3,11). Jejich úkolem bylo (podle pozdějších pramenů) zastupovat jáhny v těch charitních službách, které se týkaly žen (péče o nemocné ženy, návštěvy křesťanských žen v pohanských domácnostech).
4. Činnost jáhnů podporoval ještě další ženský stav – **vdovy**. Některé ze starších podporovaných vdov mohly být v obci „zapsané“ do církevního stavu. Podmínky zápisu stanovuje První list Timoteovi: alespoň 60 let věku, jednou vdaná, známá svou charitní praxí (5,3–16). Podle pozdějších zpráv bylo i jejich úkolem podporovat biskupy a jáhny při zajišťování charitních služeb, zejména poskytovat pohostinství, navštěvovat vězně a získávat prostředky pro chudé. Je možné, že rozdělení kompetencí mezi jáhny a vdovy sledovalo schéma veřejná pomoc versus pomoc v domácnostech.

5. Kromě snahy o vyrovnání nedůstojných rozdílů mezi chudými a bohatými uvnitř jeruzalémské obce nás informuje Nový zákon také o úsilí vyrovnat rozdíly **mezi jednotlivými církevními obcemi**. Když jeruzalémští křesťané trpí hladem, obec v Antiochii je jí ihned nápomocna materiální sbírkou (Sk 11,27–30). Podobné sbírky pro jeruzalémskou obec organizuje s velkým západem i sv. Pavel v Makedonii a Korintu (Řím 15,26–28; Gal 2,10; 2 Kor 8). Pro Pavla jde o víc než jen peněžitý dar, sbírku nazývá „společenství“ (řec. koinonia) a „služba“ (řec. diakonia).
6. Jiným významným rysem novozákonního uspořádání sociálně charitní praxe je, že je kladena do úzké **souvislosti s liturgií** (bohoslužbou) **a zvěstováním evangelia**. Sbírkový na chudé byly konány v první řadě během slavení eucharistie, zde byly položením na oltář symbolicky předány Bohu, z jehož rukou je chudí dostávali zpět. V prvních staletích byly součástí bohoslužby (slavení eucharistie) i společné hostiny pro chudé, zvané příznačně řec. „*agapais*“, hostiny lásky (Jud 12; 1 Kor 11). Naopak služba bližním byla propojena se službou slova, tedy zvěstováním evangelia. Zprávy o uzdraveních, která způsobili apoštolé (Sk 3,1–10; 5,12–16; 19,11–20) dokládají, že první křesťanská obec zůstala věrna Ježíšovu příkladu: Zvěstování evangelia je chápáno jako dějství, jehož součástí je kázání a modlitba stejně jako pomoc trpícím.
7. Kromě komunitou organizované charitní praxe, za niž nesli primární odpovědnost apoštolé a jejich nástupci (biskupové), dosvědčuje Nový zákon také **individuální praxi milosrdenství** (Sk 9,36; Řím 16,2) a vytrvale k ní povzbuzuje (Řím 12,10; Žid 13,2; 1 Pt 4,8). Péče o staré a nemocné však byla úkolem především vlastní rodiny (1 Tim 5,8).

4.1.2 Období pronásledování

Období nejprve místních a sporadických pronásledování křesťanů ze strany římské státní moci přerostlo od 3. století v systematickou likvidaci. Tyto drsné časy byly sotva překážkou praxe milosrdné lásky k bližním v nouzi. Dobová svědectví nám napovídají, jak byla charitní služba tehdy chápána a praktikována.

Anonymní křesťanský spis *Didaché* z první pol. 2. století stanovuje důležité pravidlo **rozlišování potřebnosti** při poskytování almužny: „Dej každému, kdo tě bude žádat, a nežádej vrácení. (...) Kdo však potřebu nemá, ten vydá počet z toho, proč vzal a na co. (...) Ať se zapotí tvá almužna v tvých rukou, než poznáš, komu ji dáš.“ Rovněž anonymní *List Diognétovi* ukazuje na **kořeny lásky k bližnímu**: „Boha napodobuje ten, kdo vezme na sebe břemeno svého bližního, kdo chce činit dobro, kdo něčím vyniká a pomůže tomu, komu se daří hůře; ten, kdo rozdává potřebným to, co dostal od Boha.“ Biskup Ignác Antiochijský († 107) ve svých dopi-

sech dokládá **vědomí biskupské zodpovědnosti** za charitativní život obce. Biskupu Polykarpovi ve Smyrně Ignác píše: „Nezanedbávej vdovy; po našem Pánu ty se o ně starěj (...) Otroký a otrokyně nepřehlížej.“ Zmíněný Polykarp († asi 156) naopak vyvedává **roli presbyterů** (kněží) a jejich charitní odpovědnosti: „A starší ať jsou milosrdní, ať se nad všemi slitovávají, navracejí zbloudilé, dohlédají na všechny slabé, nezanedbávají vdovu, sirotka či nuzného.“

Mučedník Justin podává ve své *První apologii* (kol. 155) nádherný popis stále fungujícího **sepětí liturgie a sociální diakonie**: „A v den nazývaný dnem Slunce přicházíme na jedno místo, z města i z venkova, a čte se z pamětí apoštolů a z písma proroků, dokud to čas dovoluje. Když předčítatel skončí, představený promlouvá a nabádá k napodobování těchto dobrých příkladů. Potom všichni povstaneme a modlíme se; pak, když skončí modlitby, přináší se, jak bylo řečeno, chléb a víno a voda; a hlava obce pronáší stejným způsobem modlitby a díky a lid vyjadřuje svůj souhlas slovem Amen! Potom se rozdává a dělí každý z posvěcených pokrmů a prostřednictvím diakonů se doručí i těm, kteří nejsou přítomni. Zamožní a ochotní lidé sami od sebe dávají to, co chtějí; a shromážděné dary se předávají představenému, který z nich přispívá sirotkům, vdovám, potřebným z důvodů nemoci a jiných, zatčeným a přišedším cizincům: pomáhá zkrátka každému, kdo strádá.“

Hippolyt Římský († 235) ve spise *Apoštolská tradice* stanovuje pomoc sirotkům, nemocným a dobré skutky vůbec jako **kritérium udělení křtu** katechumenovi: „Ať je prověřován jejich život. Zda žili, dokud byli katechumeny, v počestnosti, ctili vdovy, navštěvovali nemocné, činili dobro.“ Podobně pro sv. Cypriána († 258), jenž musel v období pronásledování jako biskup ve své obci řešit etický problém tzv. **odpadlých křesťanů** (*lapsi*), byla **jedinou cestou** jejich **reintegrace** účinná milosrdná láska k bližním, neboť jako „druhý křest“ má sílu zahladit hříchy.

V syrských *Didaskáliích*, církevních stanovách z první poloviny 3. století, vystupují **jáhni po boku biskupa**. Biskup předsedá bohoslužbám ve městě a jako „otec chudých, obhájce vdov a sirotků“ je i koordinátorem charitní aktivity obce. Ve své zodpovědnosti za chudé je však intenzivně podporován jáhny (navštěvují všechny potřebné a podávají o nich biskupovi zprávu).

Výkon charitní služby předpokládal určitou **organizovanost**. Zprávy o jejím stavu máme např. z Říma: Už papež Klement (kolem 100) rozdělil pro tyto účely Řím do sedmi čtvrtí a ustanovil pro ně jáhny a notáře. Papež Urban II (kolem 225) tvrdí, že v městě není jediný křesťanský žebrák. Papež Fabián (236–250) provedl reorganizaci církevní chudinské péče a Řím rozdělil na 14 regionů, podléhajících 7 jáhnům a 7 podjáhnům. Odhaduje se, že za papeže Kornelia (251–253) římská církevní obec zabezpečovala denně 1500 chudých, které jáhni registrovali v tzv. „matrikách“ chu-

dých. Majetek, kterým už tehdy církev disponovala (např. z darů bohatých nebo zá-
větí mučedníků) byl přísně určen na potřebu chudých. Asi nejznámější z jáhnů, řím-
ský mučedník Laurentius (Vavřinec; † 258) prý, když se jej vyšetřovatelé ptali na
úkryt církevního pokladu, si vzal 3 dny na odpověď, sesbíral římské chudé a předvedl
je se slovy: „Toto jsou poklady církve.“

V Antiochii, dalším velkoměstě tehdejší Římské říše, sociální služba místní církve
vyžadovala zajistit každodenní stravu pro asi 3000 osamělých žen, zabezpečit uvěz-
něné, nemocné, cizince a mrzáky. Zřejmě nebylo výjimkou i mezi pohanským oby-
vatelstvem slyšet reakci, kterou podává v závěru své *Apologie* Tertulián († asi 225):
„Toto zvláštní dílo lásky vtisklo u některých poznámku: ‚Hle, jak se navzájem mi-
lují.‘“

4.1.3 Charita církve po získání politické svobody

V souvislosti se získáním svobody (313) a postupně i státem privilegovaného posta-
vení – tzv. konstantinovský obrat – se církevní dobročinnost mohla zintenzívnit. Dů-
sledkem stále těsnějšího spojení se státní mocí byla i **posílená zodpovědnost za so-
ciální péči** poskytovanou v rámci celé říše. Např. tradiční státní institut rozdělování
obilí („*annona*“) přenesl císař Konstantin na biskupy. Dále jim uložil, aby každý týden
navštěvovali věznice a dbali zde na správné zacházení a pravidelné bohoslužby. Pro
tyto funkce vyhradil církvi také nemalé státní prostředky. Jejich využívání bylo ale
sociálně vázáno. Ne náhodou máme právě z 5. století v Římě nejstarší dochovaná fi-
nanční pravidla, jak s těmito zdroji zacházet. Příjmy byly rozděleny na 4 díly: první díl
pro biskupa (a jeho soukromou charitu), druhý díl pro klérus, třetí na provozní ná-
klady chrámů a čtvrtý pro chudé.

V nových podmínkách mohl duch evangelia pomalu **proměňovat i struktury
společnosti**. Již císař Konstantin (306–337) zrušil mučení dlužníků, zadržování těla
zemřelého dlužníka jako zástavu za dluh, zabíjení a odkládání novorozenců, prodej
dětí. Chudé u soudu zastupovali tzv. *procuratores pauperum* (obhájci chudých), bis-
kupové byli jejich úředně pověřenými ochránci. Nemalý význam mělo právo azylu,
podle něž (až na výjimky nejtěžších zločinů) byl pronásledovaný v prostoru kostela
nedotknutelný (r. 466 rozšířeno i na prostory špitálů a ostatních církevních budov).
Charitní diakonie církve tak mohla dále expandovat, v důsledku sociálně politických
změn došlo **postupně k posunu**: zodpovědnost, která dříve ležela spíše na církev-
ních obcích jako celku, se stále silněji **koncentruje v osobě biskupa** a v **sociálních
zařízeních**, která mu podléhala.

Apoštolské konstituce, soupis církevních pravidel z konce 4. století, nyní velmi po-
drobně specifikují **diakonické úkoly biskupa**: rozdělovat spravedlivě almužny mezi

sirotky, vdovy, postižené a cizince bez prostředků (jejich stav byl často způsoben pro-
následováním kvůli křesťanství a vyhnáním z města); pečovat o opuštěné a nemocné
bez rozdílu; zajišťovat výchovu sirotek, jejich adopci, sňatky a uplatnění v životě;
hledat práci pro ty, kteří o ni přišli; sytit hladové a šatit nahé; podporovat uvězněné
(v první řadě šlo vlastní souvěrce odsouzené kvůli víře k pracím v dolech nebo k vy-
hnanství); poskytovat pohostinství cizincům; zajistit řádný pohřeb křesťanů do země
(spisovatel *Lactantius* píše: „Nebudeme trpět, aby obraz a tvor Boží byl pohazován
jako kořist divokým šelmám a ptákům, nýbrž vrátíme jej zemi, ze které byl vzat.“);
organizovat sbírky na pomoc pronásledovaným a na podporu ostatních církevních
obcí v nouzi. Supervizní roli biskupa podtrhuje koncil v Chalcedonu (451), když
ukládá podřízenost charitních zařízení (*ptochia*) místnímu biskupovi. Není bez za-
jímavosti, že taková koordinační role zcela odpovídá i názvu biskupského stavu: bis-
kup – řec. *episkopos* (lat. ekvivalent *supervisor*).

Rovněž **role jáhnů** je ve 4. a 5. století ještě **velmi výrazná**. *Testamentum Domini*,
jiné církevní stanovy ze Sýrie 5. století, vztahuje činnost jáhna i na cizince, kteří nepa-
trí do církevní obce. Ke každé obci patřilo *xenodochium* (útulek pro chudé nemocné
a cizince). Ten byl řízen jedním jáhnem, který měl během své služby nosit liturgický
oděv. Jáhen je zde označován za „rádce celého kléru“, jeho činnost má zapojit celou
obec. Má dokonce procházet hostince a jiné tehdejší útulky a hledat, zdali tam nejsou
chudí, nemocní nebo jinak slabí (srov. Cordes, 1999, s. 58). V této službě je jáhen „ve
všem jako oko obce“ a znázorňuje „obraz celé církve“. Naopak role vdov, o nichž se ve
2. a 3. století hovořilo jako „oltáři Božím“, tzn. co se dává jim, jako by se kladlo Bohu
na oltář, začíná od 4. století upadat.

Charitní diakonie prvotního křesťanství se vztahovala primárně na vlastní bra-
try a sestry v církevní obci, zároveň však byla **otevřená také ostatním**. Zakladatel
křesťanského klášterního mnišství Pachomius († 347) konvertoval ke křesťanství,
protože ačkoliv voják a pohan, křesťané se o něj v situaci nouze postarali. Císař Ju-
lián (361–363), který chtěl obnovit antické římské náboženství, byl přesto fascino-
ván charitním dílem církve a vybízel k jeho napodobování. V jednom ze svých listů
tvrdí: „U judejských (Židů) nikdo nežebrá a galilejští (křesťané) pečují nejen o své,
ale i naše chudé.“

Hlavní **pracovní metodou** sociální pomoci církve byly **skutky tělesného a du-
chovního milosrdenství** (viz předchozí kapitola), dále **poskytování almužny** a její
rozdělování chudým. Křesťanští spisovatelé této doby neúnavně motivují věřící k po-
skytování almužny. Není nezajímavé, že řec. *elemosyné* – almužna je odvozno od řec.
eleos, které v Novém zákoně znamená skutek milosrdenství. Není tedy jen peněžním
darem, musí odrážet vnitřní postoj milosrdenství dárce. A ze Starého zákona víme, že

v hebrejštině je milosrdenství významově velmi blízké pojmu spravedlnost. Almužna tudíž nesmí být výrazem nadřazenosti dárce nad obdarovaným. V tomto smyslu varuje sv. Augustin: „Nikdo, kdo dává chudému, ať se nepovyšuje.“

Nová doba svobody velmi napomohla **rozvoji rezidenčních (ústavních) forem sociální a zdravotní péče církve**. Původním zařízením, z něhož se ostatní formy odvíjely, bylo tzv. (řec.) *xenodochium* (lat. *hospitium/hospitale*), neboli špitál. Poskytoval útočiště pro nemocné, chudé, bezdomovce a pocestné. K jejich zřizování zavázal biskupy už Niceský koncil (325), totéž opakuje synoda v Kartágu (398), která navíc nařizuje biskupům, aby měli pouze laciné nádobí a na stole takové jídlo, jaké dávají chudým. Nejstarším doloženým zařízením tohoto druhu na Východě je *xenodochium* v Sebaste (dnes v Turecku) z r. 356, které přijímalo i malomocné, na Západě hospitale v Ostii (u Říma) z r. 396. Následovaly špitály v Africe (5. stol.), v Galii (první v Arles, založen sv. Cesariem, † 543) a ve Španělsku (580 v Méridě).

Je pravděpodobné, že předchůdcem špitálů byly instituce jiného názvu, tzv. *diakoniae*. W. Liese předpokládá jejich existenci v Římě již v pol. 3. století. Častějším jevem byly však zejména v byzantské části říše (Konstantinopol), na latinském Západě se více prosazovaly až od 6. století (např. Neapol). Jejich účelem bylo pod vedením ustanoveného jáhna (diakona) uchovávat trvanlivé potraviny a šatstvo, rozdělovat z nich chudým, poskytovat duchovní posilu a skýtaly také možnost tělesné hygieny.

Užší okruh „klientů“ měla ve starověku zařízení, nesoucí tato jména:

Nosokomium (řec. *nosos* – nemoc) – určené k ošetřování nemocných. Nejstarší nosokomium na Západě založila V Římě r. 380 zámožná Fabiola, která zde také osobně s velkou obětavostí sloužila.

Brefotrofium (řec. *brefos* – nemluvně, *trefó* – živím) – určené k péči o odložené novorozence. Svým posláním se krylo s orfanotrofií.

Orfanotrofium (řec. *orfanos* – sirotek) – sirotčinec pro starší a osiřelé děti. Těm zde byla poskytována kromě živobytí také výchova a vzdělání.

Gerontotrofium/gerontokomeion (řec. *gerontos* – starý člověk) – útulek pro staré.

Ptochotrofium/ptochium (řec. *ptochos* – chudý) – chudobinec; často alternativní název pro *xenodochium*.

V souvislosti s rozkvětem rezidenčních služeb se už v 5. století na Východě (Alexandrie, Konstantinopol) objevuje **první bratrstvo**, podílející se na **provozu špitálů: paraboláni**. Můžeme je považovat nejen za předchůdce oblíbených středověkých bratrstev, ale také za ranou formu terénní sociální práce, neboť jejich úkolem bylo vyhledávat potřebné na ulicích a náměstích a přivádět je do *xenodochií*.

Jako příklady mimořádných charitně diakonických počinů tohoto období uvedeme dva zástupce východního, byzantského křesťanství.

Basil Veliký (329–379), v letech 370–379 arcibiskup v Cesareji, založil postupně ještě jako kněz před branami města **rozsáhlý špitální komplex**, který jeho současníci pojmenovali po něm – *basileias*. V tomto „městě milosrdenství“ seskupil kolem kostela řadu budov, určených k péči o cizince, sirotky, chudé, staré a nemocné (včetně malomocných), i řemeslné díly a budovy pro ošetřující personál. Do díla, které financoval převážně z vlastních zdrojů, promítl Basil svou teorii, že člověk je svým založením sociální bytost a křesťanství musí být prožíváno v darování a službě. Péče o chudé a trpící proto představuje základní povinnost křesťanského a církevního života. Přítomnost chrámu v centru komplexu měla naznačit jednak tento zmíněný význam, jednak přesvědčení, že **sociální pomoc**, má-li být účinná, **zahrnuje také uzdravení vztahu k Bohu**. Basil tímto počinem udal nový směr, který až dodnes určuje charitně diakonickou praxi východních pravoslavných křesťanů: probíhá v zařízeních poskytujících sociálně-materiální pomoc, léčbu a poradenství a je zajišťovaná mnichy, kněžími a laickými bratrstvy.

Se stejnou biskupskou odpovědností za chudé se angažoval i **Jan Zlatoústý** (řec. *Chrysostomos*), v letech 398–404 patriarcha konstantinopolský. V tomto městě, kde podle jeho vlastních údajů žilo kolem roku 400 na 50 tisíc chudých, vytvořil velkolepý systém trvalé podpory pro více než 5000 chudých, zřizoval *xenodochia* a nosokomia pro cizince, nemocné a jiné potřebné a ustanovoval jejich obslužný personál. Své věřící vyzýval, aby skromné *xenodochium* pro potřebné zřídil každý ve své domácnosti. Pro pomoc chudým neváhal ani rozprodat drahokamy z církevní pokladnice a ve svých proslavených kázáních upřednostňoval službu Kristu přítomnému v chudém a trpícím před liturgickou okázalostí.

S posilováním role biskupa a jeho charitních zařízení se **proměňuje také charakter církevní sociální služby**: ze samozřejmé solidarity věřících uvnitř křesťanské obce se stává stále více **péče bohatých o chudé**. Jinak řečeno, sociální pomoc již přestává znamenat snahu o překlenutí rozdílů mezi sociálními vrstvami, nýbrž **péči jedné vrstvy o druhou**. Je pochopitelné, že těchto posunů nezůstalo ušetřeno ani jáhenství (diakonát). Těžiště tohoto úřadu se v rostoucí míře přesouvalo do oblasti liturgické asistence, kde zkrátka ztratil svůj význam a nakonec se stal jen přestupnou stanicí kandidátů kněžského úřadu.

SOUHRN

1. Teologická východiska spolu s nepříznivými politickými podmínkami vedly v prvních staletích k takové praxi charitní diakonie, jejímž primárním cílem byla spontánní vzájemná pomoc a odstraňování nedůstojných sociálních rozdílů uvnitř církevní obce. Teprve zevnitř obce věřících směřovala citlivost k sociálním problémům také za její hranice (pohané).

2. Charakteristickým rysem charitní diakonie bylo její úzké sepětí s liturgií a hlásáním evangelia, propojení služby člověku a služby Bohu, architektonicky vyjádřené i blízkostí diakonií či xenodochií vůči chrámu.
3. Sociální pomoc je ve spisech křesťanských autorů této doby chápána zásadně celostně, zahrnuje i dimenzi mravní změny a smíření s Bohem a lidmi. Stejnou péči věnují motivačnímu aspektu milosrdné služby chudým a trpícím.
4. Současně s vytvářením vnitřních struktur církevních obcí probíhala i institucionalizace charitní diakonie. Ta je stále více plánovaná a organizovaná, odpovědnost za ni se přiřazuje pověřeným osobám (biskup, vdovy, zejména jáhni) a nejpozději od roku 313 se ve stále větší míře uskutečňuje ve speciálních zařízeních.
5. Od konce starověku se zintenzivňuje podíl charitní diakonie církve na státním programu sociální péče, která však stojí spíše na principu pouhého zaopatření chudých, a může proto vést k postupnému odosobnění pomoci.

4.2 Latinský středověk: Charitní diakonie opřené o kláštery, špitály a iniciativy měšťanstva

K pochopení společenských změn, ke kterým došlo v raném středověku (6–11. století), nám poslouží vyprávění o muži, jehož příklad udával tón sociální práce církve až do přelomu tisíciletí: **sv. Martin z Tours** (317–397). Ten, coby důstojník římské armády, uviděl jednoho dne před branami města Amiens ve Francii neoblečeného žebráka, spontánně rozťal svůj vojenský plášť mečem na dvě části a jednu z nich žebrákovi daroval. V noci se mu pak údajně zjevil Kristus, a když se ráno probudil, plášť byl opět celý. Jakmile Martin pochopil tajemství svého setkání s Kristem v osobě chudého, opustil řady vojska, dal se pokřtít, stal se mnichem a zůstal jím i jako biskup. Vyprávění je plné symboliky. Vyzývá všechny, kdo disponují bohatstvím (kůň) a mocí (meč), k dobročinnosti, neboť v chudých a potřebných se setkáváme s Kristem samotným. Místem následování Krista bez kompromisu se stává mnišský život a klášter. Scéna se odehrává před branami Amiens, tedy v místě, kde území města přechází ve venkov. Pod vlivem vpádu germánských kmenů dochází mezi 4. a 7. stoletím k úpadku starých antických měst a jejich vylidnění. K obnově dojde až od 11. století. **Chudoba a sociální problémy** vůbec přesouvají tedy své těžiště v raně středověkém období **do venkovských obcí**.

4.2.1 Nové pojetí odpovědnosti za chudé

Do téhož období spadají také **počátky** vytváření venkovských církevních struktur, neboli **farností**. Nový systém se začal prosazovat od 6. století nejprve ve Francii. Církevní

koncily tyto nové organizační jednotky opakovaně volají k **odpovědnosti za chudé na svém území** (např. koncil v Tours 567; Macon 585; Frankfurt 794; Arles 813). Karel Veliký povýšil tuto zásadu r. 806 na říšský zákon. Koncil v Orleans (511) biskupům stanovil povinnost využít čtvrtinu příjmů (lat. *quarta*) na účely péče o chudé, u farností třetinu. Synoda v Cáchách (810) rovněž silou říšského zákona upravila tento podíl na dvě třetiny v bohatších místech a polovinu v chudších místech.

Zajímavý fenomén se vytvořil v rámci instituce matriky chudých, známé už z období pronásledování církve. U raně středověkých katedrál začali tito registrovaní chudí (*matricularii*), zvaní „chudí Kristovi“, vytvářet v 7. století od Poitiers až po Kolín n. R. sdružení, tzv. **chudinské korporace**. Vdovy, ale převážně muži, slabí a nemocní, chudí bez příjmu zde nebyli jen příjemci pomoci, ale i spolupracovníci (sociálně-pedagogický prvek). Za své drobné služby při zajišťování bohoslužeb, pořádku a úklidu v chrámu a při hájení práva azylu získali privilegium prosit o almužnu u vchodu do kostela. Požívali zvláštní ochrany a sociálního zajištění, jaké v tehdejší době nemá obdoby. Tato forma pomoci chudým má blízko dnes oblíbenému principu **svépomocných skupin**.

Zákonodárství karolinského období (9. století) ještě stále zdůrazňovalo roli biskupa v charitní praxi církevních obcí. Cášská synoda (817) nařizuje biskupům, aby každý zřídil špitál pro chudé a cizince a dostatečně jej finančně zabezpečil. Reformní synoda v Paříži (829) na biskupy apeluje, aby si ze své čtvrtiny příjmů katedrály ponechali jen to nejnútnejší a zbytek použili na sociální účely.

Podle pravidla, že kde se něčeho nedostává, tam se množí předpisy, lze usuzovat, že množství zákonů, které raný středověk vyprodukoval, svědčí spíše o úpadku dříve samozřejmě uplatňované charitní odpovědnosti biskupů a jejich obcí. Nevíme, zda se jednalo o příčinu tohoto jevu nebo o jeho následek, ale chronologicky se překrývá s **nástupem klášterního mnišství na Západě** a jeho charitní angažovanosti.

4.2.2 Klášterní mnišství

Pomineme-li předchůdce klášterního mnišství (Pachomius, Basil, Martin z Tours, Honoratus, Cassian), dá se říci, že u zrodu západní klášterní tradice stojí **sv. Benedikt z Nursie** (480–547). Pravidla – řeholi (*Regula Benedicti*), která dal svým následovníkům jako model komunitního soužití kláštera i soužití s okolní společností, určovala podobu klášterního života na Západě až do 12. století a učinila z benediktinů jednoho z největších aktérů charitní diakonie v dějinách. Jejich vliv na utváření evropské humanity ještě zesílil reformou a vznikem cisterciáckého řádu (založen r. 1098 Robertem z Molesme v Citeaux) a zakrátko rozprostřel od Finska po Portugalsko, od Holandska po Chorvatsko síť 1800 klášterů a klášterních špitálů.

Vrcholný středověk je dobou **rozkvětu špitálů v Evropě**. Nyní vznikají **nové komunity**, které považují **provozování špitálů** a péči o nemocné a chudé za svůj primární úkol. Historicky první mezi nimi byly **rytířské** (šlechtické) **špitální řády**. Svým působením daly špitálnímu hnutí řadu nových podnětů a také zcela nové geografické souvislosti. Ve službě nemocným a chudým spojovaly dobové ideály mnišského a rytířského života. Z velkého množství často již zaniklých a charitně ne vždy významných řádů (Templáři, Rytíři sv. Jiří, Labutí řád atd.) uvedeme tři.

Nejvýznamnějším je zřejmě **Řád sv. Jana Jeruzalémského** (Johanité). Vznikl ze špitálního bratrstva, které se vytvořilo ve špitále sv. Jana Křtitele v Jeruzalémě v souvislosti s křížovými výpravami r. 1099. Od r. 1113 (Velmistr Raimund de Puy) fungoval jako rytířský řád (černý plášť s bílým osmihrotým křížem). Nosnou zásadou je od počátku „obrana víry a služba chudým“. Mateřský špitál řádu v Jeruzalémě poskytoval např. ve 12. století vzornou péči 2000 nemocných, vdov, sirotek a zajatých. Reformovaná pravidla řádu převzaly mnohé jiné špitály. Později bylo sídlo řádu přemístěno na Kypr, Rhodos a nakonec (1530) na Maltu; odtud dnešní zjednodušený název Řád maltézských rytířů (přesný název „Suverénní rytířský a špitální řád sv. Jana Jeruzalémského na Maltě a Rhodu“). V zemích koruny české působili jeho členové hned od 12. století. Roku 1159 založili špitál v Praze a r. 1183 v Ivanovicích na Haně.

Za papeže Innocence VIII. (1484–1492) převzali johanité majetek po zrušeném **Řádu sv. Lazara** (Lazariáni/Lazarité – přesný název „Rytířský a špitální řád sv. Lazara Jeruzalémského“). Ten byl založen kolem roku 1100 v Jeruzalémě u špitálu pro malomocné a jeho členové, k nimž mohli patřit i malomocní rytíři, skládali kromě slibů chudoby, poslušnosti, čistoty a ochrany věřících také zvláštní slib služby malomocným (ve znaku zelený osmihrotý kříž). Sídlo řádu bylo 1253 přeloženo do Orléans a v Evropě jim přímo či nepřímo podléhalo na 19 000 leprosálí. V Praze je jejich špitál doložen r. 1281, v Kutné Hoře 1324.

Řád německých rytířů (bílý plášť s černým křížem) vnikl také postupně z ošetrovatelského bratrstva jednoho z jeruzalémských špitálů, založeného kol. 1100 jistým německým poutníkem. Pravidla řádu potvrdil papež Klement III. r. 1191 a o sedm let později byl uznán jako řád rytířský. Své hlavní sídlo měl až do 19. století v Prusku. V Marburgu mu sv. Alžběta Durynská světila r. 1228 Špitál sv. Františka, ve stejné době působil i v Praze. Za reformace se téměř rozpadl. Po svém zrušení v Prusku (1805) se přesunul do Rakouska a až do roku 1939 sídlil velmistr v Bruntále. Zde byl za nedostatek loajality vůči Hitlerovi zrušen a obnoven po válce. Dnes se věnuje zbytek členů výhradně charitní práci v nemocničním sektoru.

Souběžně vznikaly i další **nerytířské řády** s charitně-ošetrovatelskými aktivitami:

Špitální řád sv. Antonína (Antonité) vznikl r. 1095 v jihovýchodní Francii jako laické špitální bratrstvo, pečující o postižené otravou námelem (otrava pocházela z alkaloidní plísně paličkovice nachové napadající obilné klasy). Toto onemocnění, zvané „svatý oheň“ nebo „oheň sv. Antonína“, přivádělo zástupy poutníků k místnímu kostelu, v němž byly uloženy ostatky sv. Antonína Poustevníka. Svými úspěchy při léčbě dosáhli zakrátko téměř celoevropského rozšíření (modrý kříž ve tvaru T na černém plášti). Ačkoliv v 15. století provozovali na 370 špitálů, byli r. 1677 zrušeni ve prospěch Johanitů.

Pozoruhodné je dílo **Řádu Ducha svatého**. Zbožný laik Gui založil asi r. 1198 z vlastních prostředků v Montpellier Špitál Svatého Ducha a špitální bratrstvo, v němž také sám sloužil a které získalo ještě téhož roku papežské schválení jako řád (černý plášť s dvojítm křížem). Pověst mimořádné kvality péče pohnula papeže Inocence III. k tomu, že řádu r. 1204 předal velký římský Špitál Panny Marie v Sassia, znovu postavený na ruinách starého špitálu pro saské poutníky. Po vzoru francouzského špitálu dostal zakrátko stejné jméno a stal se jakýmsi vzorem mnoha stovek stejnojmenných špitálů po celé Evropě, ačkoliv většinu z nich řád sám neprovozoval. Na Moravě patřil řádu Špitál Ducha svatého v Litovli. Nejstarší moravský špitál tohoto jména byl vysvěcen v Brně r. 1238, v Olomouci r. 1246. V obou případech byly zakladatelem a investorem měšťané. Řádová pravidla nám poskytují vhled do teorie i praxe této komunity. Členové skládali při vstupu do řehole následující slib: „Obětuji a zasvěcuji se Bohu, blahoslavené Panně, Duchu sv. a našim pánům, tj. chudým, kterým chci sloužit po všechny dny svého života.“ Velmistr řádu mu nato odpověděl: „A dům Ducha sv. slibuje ti vodu a chléb a prostý šat (...) protože naši páni, chudí, jejichž služebníky my jsme, chodívají nazí a špinaví, tu bylo by pro nás hanbou, abychom byli pyšní.“ Zásadu, vyjádřenou obratem „chudý – náš pán“, přejal Gui od Johanitů, tvořila však osu celého tehdejšího špitálního hnutí. Ojedinělý byl v řádu požadavek, aby bratři jednou týdně vyhledávali nemocné a chudé po ulicích. V průběhu reformace řád postupně zanikl.

Záslouhou sv. Anežky Přemyslovny (1211–1282) vzniklo po vzoru její sestřenice sv. Alžběty r. 1233 špitální bratrstvo, 1237 povýšené na **Řád křížovníků s červenou hvězdou** (černý plášť s červeným osmihrotým křížem nad šesticípou červenou hvězdou). Křížovníci sloužili chudým a nemocným nejprve v Anežčině Špitálu sv. Františka z Assisi. Brzy se řád rozšířil i na území Moravy, Slezska, Polska a Uher. Hlavním posláním křížovníků byla špitální činnost. V době největšího rozkvětu, za vlády Karla IV., řád spravoval na 60 špitálů. V důsledku husitských bouří charitní činnost řádu téměř zanikla. Na své původní zaměření dnes křížovníci navazují podporou různých sociálních programů a provozu nemocnice Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze.

Poutníky, kteří na cestě do Jeruzaléma upadli do otroctví, osvobozovali, resp. vykoupaly **Řád trinitářů** (od r. 1200) a **Řád mercedářů** (od r. 1235). Udává se, že první z nich vykoupil ze zajetí až 1 milion otroků, někdy i za cenu osobního zastoupení zajatého.

4.2.3 Další podoby sociální práce

Další vlnu charitně diakonického díla ve středověku představuje **hnutí chudoby**. Nové pojetí chudoby a charity profilují postavy jako sv. František z Assisi (1182–1226) nebo sv. Dominik (1170–1221). Jejich působení nevyústilo jenom v založení různých řeholních společenství (dominikáni 1216, františkáni 1209), ale např. formou františkánského laického „třetího řádu“ (1218) dokázalo s velkou atraktivitou zasáhnout až do vysokých vrstev šlechty. Do tohoto proudu náleží vzorové charitní postavy sv. Hedviky Slezské (1174–1243), její neterě sv. Alžběty Durynské (1207–1231) a sv. Anežky Přemyslovny. Znovu ožívá biblický étos pomoci chudým, který neznamena jen program zmírnění chudoby, ale také **radikální blízkost chudým a trpícím**. Přitažlivější než příklad sv. Martina, jenž se z koně sklání k nahému, aby se s ním rozdělil o plášť, začíná působit příklad mnoha mužů a žen, kteří se chtějí **připodobnit chudým a tím i trpícím Ježíši**.

Již zaznělo, že mnohé ze špitálních řádů se vyvinuly z původních **bratrstev**. Tento fenomén, který náleží k pestrému obrazu sociální práce církve v mnoha zemích až dodnes, si zaslouží také pozornosti. Charitní diakonie biskupů, mnichů, klášterů a kleriků získává od 12. století významné doplnění v nesčíslných sdruženích laiků – mužů i žen, kteří svou duchovní cestu nacházejí ve společném prohlubování zbožnosti i v solidární službě slabým a trpícím. Některá z těchto sdružení působila po boku slavných špitálních řádů a byla jejich „občanskou základnou“ (Bratrstvo Ducha svatého, Bratrstvo sv. Antonína atd.). Jiná, zejména od 13. a 14. století, působila samostatně. Např. v Hamburгу působilo 100 takových bratrstev, v Kolíně nad Rýnem 80. Velký rozmach zažila v Itálii. Celkový přehled není vzhledem k počtu ani možný, proto si uvedeme jen několik jmenovitých příkladů: Zřejmě nejstarší v Itálii bylo Bratrstvo sv. Leonarda ve Viterbo, které r. 1144 zbudovalo špitál Franco. V Benátkách je r. 1315 doloženo Bratrstvo slepých, ve Florencii založil nosič zavazadel Piero di Luca Borsi kol. 1240 dodnes existující Bratrstvo milosrdenství. Celoevropského rozšíření dosáhlo Bratrstvo Těla Kristova nebo Kalandové bratrstvo (lat. calendae byl název prvního dne v měsíci). Za reformace většina těchto bratrstev zanikla a dalšího rozkvětu se dočkala až v 18. století.

Jistou podobou těchto bratrstev bylo ženské společenství tzv. **bekyň**, které se šířilo Evropou z Belgie počátkem 13. století. Ovdovělé ženy nebo svobodné dívky žily v komunitách bez nutnosti skládat řeholní sliby na tzv. bekyňských dvorech (např.

v Praze na konci 14. století 19 domů) a ujímaly se úkolu vzdělávání dívek, péče o nemocné a umírající v domácnostech, péče o chudé a vedení špitálů. V důsledku problematických vztahů s církevní vrchností ve 14. století používaly bekyně v německém jazykovém prostředí často alternativní označení „*Seelschwester*“ a jejich domy byly nazývány „*Seelhäuser*“. V 15. a 16. století se většina bekyň integrovala do tradičních ženských řádů nebo nově vznikajících kongregací. Poslední ze „starých“ bekyň zemřela v r. 1980. Bekyňské hnutí představuje **novou formu řešení sociálních problémů** a můžeme v něm právem spatřovat významný a opomíjený pramen sociální práce, rodící se až v 19. století, a také předzvěst početných ženských charitních kongregací 18. a 19. století.

Zároveň s těmito trendy církevní dobročinnosti se ekonomicky a politicky vzmáhá i **měšťanstvo** a jako součást svého úsilí o samostatnost se stále silněji ujímá i sociální péče o obyvatelstvo. Paralelně s církevními (biskupskými, řeholními) špitály jsou zakládány **měšťanské špitály** (v Praze špitál Jana Jakuba Velflovického ze 14. století), v nichž péči nemocným a chudým poskytoval placený personál. Dlouhodobé zabezpečení chodu špitálů poskytovaly výnosy z bohatých kapitálových nadací měšťanů (lesy, vinice atd.), z nichž některé přinášejí zisk ještě po 700 letech.

Bohatý zdroj sociální solidarity a svépomoci představovaly také **řemeslné a obchodnické cechy**. Členství v nich představovalo jakousi zárodečnou **formu sociálního pojištění**.

SOUHRN

1. Během středověkého období dochází současně s ústupem tradiční role biskupů, příp. jáhnů, v oblasti charitní diakonie k nástupu nových aktérů. K farnostem se připojí nejprve klášterní společenství, později duchovní hnutí, bratrstva, rytířské řády a měšťanské spolky.
2. Hlavním místem výkonu sociální služby chudým a trpícím se stává špitál.
3. Solidární pomoc slabým a trpícím přestává být jen záležitostí úředních složek církve, zodpovědnost za ni přebírá celé společenství věřících. I tyto „ne-církevní“ iniciativy jsou stále hluboce nábožensky motivovány. Je však možné v nich spařovat počátek rozvolňování symbiózy církve a státu, resp. církve a občanské společnosti.

4.3 Novověk

4.3.1 Mezi reformací a sekularizací

Duchovní atmosféra přelomu 15. a 16. století byla ovlivněna návratem k antickým řecko-římským vzorům a tím také k ideálu zdravého a krásného člověka. Taková

představa však byla v krutém rozporu se sociální realitou, kterou pozdně středověký člověk kolem sebe spatřoval.

Reformační hnutí (Luther, Calvin, Zwingli), které se zakrátko rozšířilo ve střední, západní a severní Evropě, představuje důležitý mezník i pro charitní diakonii církve. Martin Luther (1483–1546) svou nauku staví na přesvědčení o radikální zkaženosti lidské přirozenosti po prvotním hříchu a na představě „ospravedlnění“ (uzdravení duše), které působí Bůh pouze svou milostí a člověk na něm získává podíl pouze svou vírou. Cesta spásy je nyní radikálně oddělena od představy záslužnosti lidských „dobrých skutků“. Pomáhající služba chudým a trpícím pro Luthera nesmí být chápána jako způsob, jakým si lze zasloužit věčnou spásu. Tato teologická koncepce má pro sociální práci církve **dvojitý účinek**:

1. Pomáhající angažmá je nahlíženo jako důsledek osvobození Bohem (z pout hříchu a sobectví) a je **zdůrazněna rovnost všech**. Takové pojetí může fungovat jako prevence před instrumentalizací chudých a trpících pro získání vlastní spásy.
2. Stejná koncepce ale může vést k podceňování přirozeného potenciálu člověka v nouzi i podceňování nástrojů a poznatků, jaké přinášejí humanitní obory.

Spolu s Lutherovou naukou o dvou říších (světské a duchovní), kde péče o chudé ve společnosti je úkolem světské moci (knížata, města, panovníci), vedla reformace, alespoň v raném období (16. století), k **úpadku kultury sociální solidarity**. Luther sám si na tento úpadek stěžuje. Potvrzuje, že souvisí s popřením záslužnosti dobrých skutků; podobně se vyjadřovali i někteří Lutherovi současníci.

K ideovým překážkám charitní praxe se přidávají i politické. V oblastech, kde se panovník přiklonil k protestantismu, byl **sekularizován** (zabaven) **církevní a klášterní majetek**, osazenstvo klášterů bylo rozpuštěno, ve špitálech chyběl personál. Oprávněná kritika nedostatků pozdně středověké charitní činnosti tak vedla k jejímu prostému odstranění.

Souběžně s nástupem reformace se objevuje nová podoba péče o chudé, tzv. **městské chudinské řády**. Luther sám jako razantní odpůrce žebroty napsal předmluvu městské chudinské vyhlášky z r. 1523 pro město Leisnig. Jako ilustrační příklad uveďme dílo *De subventione pauperum* (O podpoře chudých), které roku 1526 věnoval magistrátu města Brugges v Belgii španělský humanista **Juan Luis Vives** (1492–1540). Jeho spis má dva díly. V prvním postupuje spíše teoreticky, hovoří o kořenech lidské nouze, o pravidlech dobročinnosti a individuálních povinnostech k chudým. Ve druhém díle přistupuje k formulacím konkrétních opatření komunální chudinské politiky. Ve stručnosti vyjádřeno, Vives formuluje **tři základní požadavky**: každý chudý musí pracovat; podpora chudých má být adresná, resp. vycházet z posouzení individuální situace; chudí musí být vychováni k mravnímu životu.

Dílo představovalo na tehdejší dobu úctyhodný výkon, neboť se jednalo o historicky první teoretickou reflexi obecné komunální chudinské politiky. Jeho jednotlivá opatření – pracovní povinnost, opatření k obstarání zaměstnání, registrace chudých, písemné podchycení situace jednotlivých chudých, lékařské posudky, adresně orientovaná podpora a úřední kontrola výchovy – jsou **dodnes** svým způsobem **součástí moderní sociální práce**. Idea, že na chudé je třeba působit i výchovně (pedagogizace sociální práce), se také v sociální práci prosadila. Nepochybně důležitým údajem je také to, že právě u Vivese začíná nová epocha tvorby teorií sociální práce, které se zřikají svého teologického ukotvení.

Podíváme-li se na tyto nové trendy ze strukturálně-organizačního hlediska, zjistíme, že zodpovědnost za sociální péči je přesouvána **na stranu představitelů politické (necírkevní) moci**. V důsledku toho se sociální praxe stále více **odpoutává od liturgie a zvěstování** a toto odcizení platí i naopak.

4.3.2 Charismatické osobnosti jako obroda

Dějiny charitní práce v novověku určují zejména italské a francouzské inspirace na pozadí reformy **Tridentského koncilu** (1545–1563). Koncil znovu volal biskupy k odpovědnosti za všechny chudé, ale jeho význam spočívá spíše ve vytvoření atmosféry, která umožnila zazářit mnoha charismatickým osobnostem. Například milánský arcibiskup **sv. Karel Boromejský** († 1584) ve svém městě proslul obětavostí, s jakou se ujímal hladových a umírajících při epidemiích 1570 a 1576, kapucín **sv. Felix z Kantacilie** († 1587) sám žebral v Římě pro potřeby chudých, **sv. Ignác z Loyoly** (1491–1556) se po příchodu do Říma ujal organizace sociální péče, zřídil sirotčince, útulek sv. Marty pro prostitutky, a vedl své spolubratry (jezuity) k tomu, aby navštěvovali nemocnice a sloužili nemocným.

Ital **sv. Kamil de Lellis** (1550–1604) stojí u zrodu řádu pro ošetřování těžce nemocných a umírajících – **Kamiliánů** (1591). Svě komunitě ošetřovatelů dal ve znak červený kříž. Dnes má jeho společenství ve svých řadách na 1200 řádových bratrů a 2000 řeholních sester, kteří v mnoha koutech světa provozují 156 zdravotnických zařízení.

Juan Ciudad (1495–1550), jež současníci nazývali pro jeho lásku k nemocným Jan z Boha, založil ve španělské Granadě roku 1538 reformovaný špitál, první příklad moderní, komplexní ošetrovatelské péče. Kolegium jeho pomocníků vytvořilo po jeho smrti bratrstvo a r. 1586 získalo papežské schválení pod názvem **Řád milosrdných bratrů** (Hospitálský řád sv. Jana z Boha). Od r. 1605 působili Milosrdní bratři v moravských Valticích, od r. 1620 v Praze, 1733 v Prostějově, 1747 v Brně a dalších místech naší země. Ve Valticích vedli řádoví bratři nemocnici až do r. 1949. Dnes (2005)

má Českomoravská provincie pouhých 6 bratří a na svou tradici navazuje provozem tří lékáren v Brně, Letovicích, Prostějově a malou nemocnici (LDN) ve Vizovicích. Celosvětově řád působí ve 46 zemích, kde nemocným slouží 1500 bratří a 40 000 spolupracovníků v téměř 300 zařízeních.

V poreformační Francii zanechal nesmazatelnou stopu **sv. Vincent de Paul** (1581–1660). Zdůrazňoval starokřesťanské přesvědčení, že charitní angažmá je úkolem každého pokřtěného. Proto věnoval velkou pozornost vytváření skupin charitních dobrovolníků ve farních komunitách (tzv. vincentýnská společenství). Nejprve jako farář v Clichy/Paříž, od r. 1613 duchovní mezi trestanci na galejích, skládá Vincent 1617 slib zasvětit život chudým. Pro účely péče o chudé a osamělé nemocné ustavil nejprve skupinu žen a r. 1620 i skupinu mužů. S přesvědčením, že mezi duchovní a sociální nouzí existuje příčinná souvislost, zřídil r. 1625 společenství misionářských kněží **Kataristů** (podle sídla u kostela sv. Lazara v Paříži). Ti měli dbát na **povznesení duchovního života chudých** a zároveň během svých venkovských misíí **ustavovat dobrovolnické a svépomocné charitní skupiny**. Spolu se sv. Luisou de Marillac († 1660) založil také (1633) **Společnost dcer křesťanské lásky**, která dnes (2006) čítá na 21 000 sester, věnujících se chudým a nemocným v 91 zemích světa.

Ve stejné době a nikoliv bez inspirativního vlivu sv. Vincence vznikly ve Francii další řády a kongregace: v Nancy r. 1679 kongregace **Milosrdných sester sv. Karla Boromejského** („Boromejky“), jejichž úkolem bylo ošetřování chudých nemocných a opuštěných dětí. Česká větev této kongregace provozuje mimo jiné Nemocnici pod Petřínem v Praze (v roce 2006 zvítězila v internetové anketě, pořádá organizaci Health Care Institut, o nejlepší nemocnici v očích pacientů v kategoriích nejlepší nemocnice Hlavního města Prahy a nejlepší nemocnice České republiky). Ve Strassburgu byla založena r. 1734 kongregace **Milosrdných sester sv. Vincenta de Paul** („Vincentýnky“), která patřila ve své době k nejvýznamnějším sociálně-charitním a pedagogickým řeholním společenstvím. Péči o staré, nemocné a vzdělávání je v jejím rámci zasvěceno v současnosti asi 4500 sester. Opět v Nancy byla r. 1624 ustavena kongregace **Sester de Notre-Dame-du-Refuge**, věnující se sociálně-preventivní pedagogické práci s prostitutkami. Kongregaci s podobnými cíli založil r. 1644 ve francouzském Cean sv. Jan Eudes (†1680), v polovině 19. století se z ní vytvořila **Kongregace Naší Paní Milosrdenství Dobrého Pastýře**, která působí kromě původní cílové skupiny také v dalších pedagogických oblastech.

Souhrnně se dá říci, že v období od reformace do Francouzské revoluce (1789) prožívá charitní angažmá křesťanů významnou **diferenciaci**. Paralelně s prastarými aktivitami řádů a mnoha nových kongregací narůstá význam komunálních sociálně-charitativních projektů (chudinské vyhlášky, komunální špitály atd.). Charitní dia-

konie jako výraz křesťanské solidarity ale žije dále. Zatímco stacionárních a **ústavních** charitních projektů se stále více ujímají **města, řehole a kongregace**, sociální práce orientovaná na **přirozené životní prostředí** jednotlivců je realizována na úrovni **farních komunit, společenství a sborů**.

4.3.3 Charitní diakonie po Francouzské revoluci

Tento politický převrat znamenal sice výraznou trhlinu v charitní diakonii církve ve Francii (sekularizace církevního 1790 a řádového majetku 1792, vyhnání mnoha katolíků ze země), celkově je ale možno říci, že přinesl i své plody: Revoluční ideály svobody, rovnosti, bratrství a ustanovení práva na pomoc přinejmenším nepřímo podporují křesťanskou praxi solidarity a pomoci, navíc se jedná o hodnoty a postoje křesťansky inspirované. Z Francie vyhnání duchovní, řádové sestry a laici nesli s sebou do střední Evropy charitní francouzské ideály a např. v Německu jejich působení vyvolalo „sociálně-charitní jaro“. Dokonce i pozdější rozmach diakonie evangelické církve v Německu byl duchovně inspirována dílem sv. Vincence de Paul.

Jeho příklad získal další posílení na začátku 19. století v osobě mladého pařížského studenta **Antoine-Frédérica Ozanama** (1813–1853). Tento pozdější profesor Sorbonny, r. 1997 prohlášený za blahoslaveného, založil v duchu sv. Vincence iniciativu dobrovolníků, jejímž cílem je aktivní práce s chudými a jinak potřebnými (např. při moru, který zasáhl Paříž v r. 1832), jako kritérium autenticity křesťanské víry. Skupina jeho přátel se v dubnu 1833 (Frédéricovi bylo teprve 20 let) rozhodla svým sociálním aktivitám dát strukturu: zakládají „charitní konferenci“, z níž se později (1834) vyvinula výhradně dobrovolnická **Společnost sv. Vincence de Paul**. Už po dvaceti letech mohl o svém díle sám Ozanam prohlásit: „Bylo nás tehdy (na počátku) osm; dnes jen v Paříži je nás 2000 a navštěvujeme 5000 rodin, to je asi 20 000 lidí, to je asi čtvrtinu chudých, kteří žijí v Paříži. Konferenci jenom ve Francii je 500 a máme konference v Anglii, Španělsku, Belgii, Americe a až v Jeruzalémě.“ Dnes (2006) se v 60 000 konferencích angažuje asi 1 milion dobrovolníků ve 105 zemích celého světa.

Pozoruhodným přístupem k problémové mládeži na předměstí italského Turína vynikal **sv. Jan Bosco** (1815–1888). V duchu jeho pedagogiky (preventivní výchovný systém), spojující tři základní hodnoty rozumu, náboženství a lásky, se věnuje práci s dětmi a mládeží celosvětově na 34 000 jeho následovníků a následovnic z řádu **Salesiánů Dona Boska**. V naší zemi jsou jejich častými projekty Salesiánská střediska mládeže.

Příkladem vzorného propojení farní a městské chudinské péče byl tzv. **Elberfeldský systém**, prosazený r. 1800 v Elberfeldu (dnešní Wuppertal) a dalších městech. V tomto systému město upouštělo od obvyklých policejních opatření chudinské péče

a nabízelo příležitost svým občanům různých vyznání zapojit se do ní dobrovolnickou službou. Inspirací systému byl skotský pastor **Th. Chalmers** (1780–1847). Ve své dělnické farnosti v Glasgow zorganizoval chudinskou péči tak, že území rozdělil na 25 okrsků po 400 obyvatelích a přiřadil jim vždy jednoho pomocníka z prostých vrstev. Úkolem pomocníků bylo stimulovat vzájemnou pomoc v rodinách a v sousedství a podporovat také návštěvnost škol a kostela. Díky této účinné komunitní práci dosahoval Chalmers lepších výsledků (méně trvale podporovaných rodin) než město v rámci svého programu a navíc s třetinovými náklady. Východiskem Chalmersovy reformy bylo přesvědčení, že pouze **křesťanská formace** pomáhá člověku v rozvoji, avšak musí se realizovat **v malých skupinách** a musí ji zajišťovat **zralé osobnosti**. Tyto zásady shrnul do dvou pojmů: „*locality*“ a „*personality*“.

Závěr 19. století patřil **koordinaci** roztržštěných a nescíslných charitně-diaconických iniciativ. **Na národní úrovni** vzniká např. ve **Francii** r. 1890 „Centrální úřad dobročinnosti“, jenž si dává za úkol zvýšit efektivitu charitní práce, přispět k hlubšímu poznání otázky chudoby, studovat a propagovat prostředky prevence chudoby a koordinovat aktivity jednotlivých charitativních subjektů. V r. 1939 je tento úřad nahrazen dodnes fungujícím ústředím „Caritas France“ (*Secours catholique*). V **Německu** se podařilo dosáhnout vzájemného propojení rozmanitých a rozdrobených charitních uskupení a ústavních zařízení Lorenzi Werthmannovi, když ve Freiburgu r. 1897 inicioval založení „Charitního svazu pro katolické Německo“. Od roku 1921 nese tato instituce jméno „Německý charitní svaz“ (*Deutscher Caritasverband*). V r. 2001 zaměstnával 495 519 pracovníků v sociálních službách a angažoval cca 1 mil. dobrovolníků. Provozoval 25 699 zařízení a 10 000 svépomocných nebo solidárních skupin pro 1 233 809 klientů. „Říšský svaz katolické dobročinné organizace v **Rakousku**“ vzniká r. 1901. O devět let později se podobná centrála, podporující vznik charitních agentur na diecézní úrovni, výkon profesní sociální práce, rozvoj citlivosti pro solidaritu a zastupování potřeb chudých (attorney/advocacy), ustavuje také na půdě Americké katolické univerzity ve Washingtonu a pod názvem „Katolické charity **USA**“ (*Catholic Charities USA*) dnes sdružuje na 1700 lokálních charitních agentur. Zde se dobrovolnický angažuje na 243 000 spolupracovníků, poskytujících pomoc téměř 8 mil. klientů ročně.

V této souvislosti stojí za zmínku, že od 80. let 19. století se pro sociálně-diaconické církevní aktivity začal používat termín *Charitas* (používaný již v díle *Isidora ze Sevilly*, † 636), který měl stejně jako kořen *charis* vyjádřit charakter daru a milosti této pomáhající praxe.

V našich zemích se moderní tradice charitní práce rodila **v Olomouci**, z iniciativy arcibiskupa A. C. Stojana. Nejprve byl ustaven arcidiecézní „Svaz charity“ v Olomouci

(7. 2. 1922), vzápětí v Brně (14. 3. 1922), a oba svazy zakládají 20. 9. 1928 „Zemské ústředí Svazů charity v zemi moravsko-slezské.“ Centralizace je dokončena téhož roku **v Praze** vznikem „Říšského ústředí Svazů katolických charit v ČSR“. Celek nese od r. 2007 název „Charita Česká republika“, je členěn do šesti diecézních a dvou arcidiecézních středisek a v jejích zařízeních poskytuje sociální i ošetrovatelské služby potřebným téměř 4000 placených pracovníků a přibližně stejný počet dobrovolníků (stav 2005; počty placených spolupracovníků jsou výsledkem součtu údajů z výročních zpráv diecézních Charit, počty dobrovolníků byly poskytnuty autorovi osobně na příslušném úseku Arcidiecézní charity Olomouc).

Organizační kroky na nadnárodní úrovni začaly v roce 1924, kdy 22 zemí vytvořilo společnou charitní konferenci se sídlem ve švýcarském Lucernu. O čtyři roky později dostala konference název „Caritas Catholica“ a od roku 1957 nese jméno „**Caritas Internationalis**“. Síť této konfederace dnes zahrnuje 162 národních členů a její generální sekretariát sídlí ve Vatikánu. Charitní aktivity národních členů v Evropě koordinuje a u bruselských orgánů zastupuje „**Caritas Europe**“. Sídlo má proto v Bruselu. Ve Vatikánu sídlí od r. 1971 také „**Papežská rada Cor Unum**“, jakési vatikánské ministerstvo pro charitu církve, jehož cílem je asistovat papeži v jeho charitních projektech, koordinovat všechny pomáhající projekty konané jménem církve, nést zodpovědnost za celocírkevní motivaci katolických věřících k sociální angažovanosti a spolupracovat s mezinárodními necírkevními organizacemi, jako je Červený kříž, Mezinárodní zdravotní organizace (WHO) atd.

V oblasti **evangelických církví** bylo srovnatelným počinem založení „Centrálního výboru pro vnitřní misii“ **v Německu** v roce 1848, který zastřešoval a spojoval různé zemské diaconické a misijní iniciativy. Za tímto mezníkem stojí postava Heinricha Wicherna (1801–1881). Výbor v Berlíně zastupoval zájmy svých diaconických subjektů jak vůči zemským církvím, tak vůči státu. Od roku 1976 (západní Německo) a 1979 (východní N.) nese dnešní jméno „Diaconické dílo“ (Diakonisches Werk). Zaměstnává na 402 000 profesionálů, nabízejících služby více než 1 mil. klientů v cca 26 000 zařízeních a 7000 svépomocných nebo solidárních skupinách. Je udáván počet 400 000 aktivních dobrovolníků. **V České republice** zastřešuje diaconickou práci jedenácti evangelických a dalších křesťanských církví „Diaconie v České republice“. Podle vlastních údajů se v 70 diaconických zařízeních věnuje dvěma tisícům klientů asi 1000 placených pracovníků a další desetitisíce dobrovolníků v přirozeném sociálním prostředí farních sborů.

SOUHRN

1. **Duchovní i sociálně-charitní otřesy, které reformace zpočátku v charitní oblasti působila, se zanedlouho proměnily v novou, úrodnou půdu, z níž vyrostlo bezpočet nových pomáhajících iniciativ a charitních aktérů.**
2. **Vznikají první pokusy systematického přístupu k problému chudoby, nejprve na komunálně politické úrovni (v 18. a 19. století i na celostátní úrovni). Od počátku se tyto snahy musí vyrovnávat s nebezpečím byrokratické a odosobnění pomoci.**
3. **Od konce 19. století se mezi charitními aktéry stále více prosazuje potřeba vzájemné koordinace a propojení, což vyústilo v ustavení mnoha regionálních (diecézních) a národních centrál Charity.**
4. **Trendům, které určují povahu moderní sociální práce v mimocírkevní sféře (profesionalizace, sekularizace, ekonomizace atd.) je vystavena i charitní práce církví, což přináší řadu nových výzev i problémů.**

ZÁKLADNÍ LITERATURA

- D'ELVERT, CH. *Geschichte der Heils- und Humanitäts-Anstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien*. Brünn, 1858.
- FRÖHLICH, R. *Dva tisíce let dějin církve*. Praha: Vyšehrad, 1999.
- LIESE, W. *Geschichte der Caritas I–II*. Freiburg i. Br.: Caritasverlag, 1922.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001.
- MESSINA, R. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- OPATRŇÝ, M. Zapomenutý drahokam: Teologie a sociální práce. *Teologie & Společnost*, 2004, č. 5., s. 9–10.
- VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské charity*. Olomouc: Velehrad, 1941.

DALŠÍ POUŽITÁ LITERATURA

- BRANDT, H. J. Grundzüge der Caritasgeschichte. In NORDHUES, P. et al. *Handbuch der Caritasarbeit. Beiträge zur Theologie, Pastoral und Geschichte mit Überblick über die Dienste in Gemeinde und Verband*. Paderborn: Bonifatius, 1986, s. 142–158.
- BREJCHA, L. *Pamětní spis o katolické charitě (milosrdné lásce) v zemi moravsko-slezské*. Olomouc, 1930.
- CORDES, P. J. „Tuet Gutes allen“. 21 Thesen zur Caritasarbeit. Paderborn: Bonifatius, 1999.
- Čtvrtá patristická čítanka. *Tertulianus – Apologeticum*. Přeložil a poznámkami opatřil Josef Novák. Praha: Česká katolická charita, 1987.
- GROSSI, V., SINISCALCO, P. *Křesťanský život v prvních staletích*. Brno: CDK, 1995.
- HIPPOLYT ŘÍMSKÝ, *Apoštolská tradice*. Olomouc: Refugium, 2000.
- KUX, J. *Geschichte der königlichen Stadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg und Olmütz, 1937.

- LADENBAUER, W. *Das sociale Wirken der katholischen Kirche in der Diocese Budweis (Königsreich Böhmen)*. Wien: Commissions-Verlag von Mayer & Co., 1899.
- MEZZADRI, L., NUOVO, L. *Storia della carità*. Milano: Jaca Book, 1999.
- MOLLAT, M. *Die Armen im Mittelalter*. 2. Aufl. München: Beck, 1987.
- PALIVÉC, V. *Staropražské lékařské památky*. Praha: Libri, 2005.
- PODSEDNÍK, H. *Milosrdní bratři. Valtice. Feldsberg 1605–2005*. b.m. 2005.
- POMPEY, H. Bischof als ‚Pater pauperum‘ in der Diakonieggeschichte der Kirche. In HILLENBRAND, K., NIEDERSCHLAG, H. (ed.) *Glaube und Gemeinschaft*. Würzburg: Echter, 2000, s. 339–361.
- POMPEY, H. Christlicher Glaube und helfende Solidarität in der Diakonieggeschichte der Kirche. In KERBER, W. (ed.) *Religion und prosoziales Verhalten*. München, 1995, s. 75–113.
- POMPEY, H. *Kirche für andere*. Mainz: Grünewald, 1998.
- SCHÄFER, G., HERMANN, V. Geschichtliche Entwicklungen der Diakonie. In RUDDAT, G., SCHÄFER, G. (Hg.) *Diakonisches Kompendium*. Göttingen: Vnadenhoeck & Ruprecht, 2005, s. 36–67.
- SCHÄFER, M. Die Diakonie in mittelalterlichen Beginengemeinschaften – über eine frühe Form christlich motivierter Sozialer Arbeit und deren Wiederentdeckung in der Gegenwart. In EURICH, J. (ed.) *Diakonisches Handeln im Horizont gegenwärtiger Herausforderungen*. Heidelberg: Diakoniewissenschaftliches Institut, 2006, s. 115–139.
- SOTONIAKOVÁ, E. Basileas – die Hilfe an die Bedürftigen. *Acta universitatis palackiensis. Fakulta theologica*.
- *Spisy apoštolských otců*. Přeložili Ladislav Varcl, Dan Drápal, Jan Sokol. Úvodní texty připravil Dan Drápal. Praha: Kalich, 1986.
- VÖLKL, R. Theologische Überlegungen zur Caritas der Gemeinde. In *Handbuch der Caritasarbeit. Beiträge zur Theologie, Pastoral und Geschichte mit Überblick über die Dienste in Gemeinde und Verband*. Paderborn: Bonifatius, 1986, s. 57–67.
- WOHLMUTH, J. (ed.) *Dekrete der ökumenischen Konzilien*. Band 1. 3. Aufl. Paderborn: Schöningh, 2002.